Petrasovszky Anna

# Bölcselet vagy jogtudomány? A természetjog oktatásának útja a jogtudományi professzionalizálódás felé

**Abstract: Philosophy or Jurisprudence? The Teaching of Natural Law on the Path towards the Professionalisation of Legal Scholarship.** The study examines the historical development of the teaching of natural law in the context of Hungarian legal education in the eighteenth and nineteenth centuries. Its point of departure is the recognition that natural law should be understood not merely as a current of legal theory, but also as a historical form of knowledge that played an important mediating role in the process through which philosophical-theological thought and modern legal thinking became increasingly distinct from one another.

The analysis shows how natural law was embedded in the unified structure of knowledge characteristic of early modern education, and how, in the second half of the eighteenth century, it became an institutionalised component of legal training. Particular attention is paid to the role of state educational reforms, which used natural law as a means of legitimising the legal and political order, while also organising its teaching within standardised institutional frameworks.

The study also points out that the institutional strengthening of natural law coincided with the gradual transformation of its theoretical foundations. Changes in the relationship between law and morality, especially under the influence of Kantian legal philosophy, contributed to the fact that, by the mid-nineteenth century, natural law had lost its former structuring role and was transformed within legal education into a discipline of a historical and introductory character. The history of the teaching of natural law can therefore be interpreted not only as a process in intellectual history, but also as a characteristic example of the organisation and functional transformation of legal knowledge.

**Keywords**: natural law; legal education; Ratio Educationis; legal scholarship; history of education; relationship between law and morality; Kantian legal philosophy; state education policy

https://doi.org/10.17048/EKKETDIKonf.24.2.2026.363 

A természetjog a mai jogászképzésben már nem jelenik meg önálló, strukturáló diszciplínaként; oktatása jellemzően a jogelmélet keretei közé szorul, és gyakran csupán értintőlegesen kerül tárgyalásra. Mindazonáltal az általa képviselt normatív gondolkodásmód nem tűnt el a jogból, hanem a jogi érvelés mélyebb rétegeiben, implicit módon tovább él. Egyszerre jelenik meg a jogrendszerek mögött meghúzódó, univerzális érvényű normativitás ígéreteként és egy olyan történeti hagyományként, amelynek gyakorlati jelentősége a modern jogtudomány kialakulásával fokozatosan elhalványult. E kettősség különösen élesen ragadható meg a 18–19. századi magyar jogi oktatás fejlődésében, ahol a természetjog sajátos pályát futott be: a teológiai-filozófiai gondolkodás kereteiből kiindulva a jogászképzés alapvető és egyben alapozó tantárgyává vált,[1] majd a század közepére elveszítette strukturáló szerepét, és a jogászképzésben fokozatosan történeti-bevezető jellegű, a jogfilozófiai rendszerek ismertetésére korlátozó tantárggyá alakult át. Nem mint normatív alap, hanem mint reflektív, történeti tudásforma maradt jelen.

A tanulmány vizsgálatának tárgya ennek az átalakulási folyamatnak a rekonstrukciója. A kérdés nem pusztán az, hogy miként változott a természetjog tartalma vagy elméleti megalapozása, hanem az, hogy milyen intézményi, oktatáspolitikai és tudományfelfogásbeli tényezők tették lehetővé e tudásforma felemelkedését, majd visszaszorulásával átértékelődését. Másként fogalmazva: miként válik egy alapvetően filozófiai és teológiai gyökerű diskurzus a jogászi professzió részévé, és mi történik vele abban a pillanatban, amikor a jogtudomány önálló, pozitivizálódó diszciplínaként kezd megjelenni?

A 18. század második felében végbemenő állami oktatási reformok – mindenekelőtt a központosított tantervi szabályozás és az egyetemi struktúra átalakítása – új helyzetet teremtettek. A természetjog ekkor már nem pusztán a filozófiai képzés egyik elemeként jelent meg, hanem a jogi oktatás kötelező és intézményesített részévé vált. Ez az átalakulás azonban nem egyszerűen tartalmi bővülést jelentett: a természetjog funkciója is megváltozott. A korábbi, morálfilozófiai orientációjú megközelítést fokozatosan felváltotta egy olyan szemlélet, amely a természetjogi tételeket a jogászi gondolkodás alapjaként, sőt kompetenciájaként értelmezte.

Ezzel párhuzamosan azonban megindult egy ellentétes irányú folyamat is. A jog és az erkölcs viszonyának újragondolása, különösen a felvilágosodás és a kanti jogfilozófia hatására, hozzájárult ahhoz, hogy a jogtudomány fokozatosan leváljon metafizikai alapjairól. A természetjog így sajátos köztes helyzetbe került: miközben intézményesen megerősödött, elméleti alapjai egyre inkább problematikussá váltak. A 19. század közepére ez a feszültség a tárgy fokozatos marginalizálódásához vezetett, amely végül elveszítette a jogászképzést megalapozó szerepét, és történeti-bevezető jellegű diszciplínává szorult vissza.

A tanulmány célja e kettős mozgás – intézményesülés és visszaszorulás – bemutatása. Amellett érvel, hogy a természetjog oktatásának története nem pusztán egy jogelméleti irányzat sorsának leírása, hanem a jogtudomány professzionalizálódásának lenyomata.

[1] Hochstrasser 2000: 40–71.

A természetjog átalakulása így nem értelmezhető kizárólag eszmetörténeti kategóriákban: sokkal inkább annak a folyamatnak a része, amely során a jog mint tudomány és mint hivatás elkülönül más tudásformáktól, és kialakítja saját autonómiáját.

Ebben az értelemben a természetjog története nem lezárt fejezet. Inkább olyan kérdésfeltevések sorozata, amelyek a mai jogelméleti vitákban is visszhangra találnak. A probléma végső soron nem az, hogy létezik-e természetjog, hanem az, hogy milyen formában van jelen a jogi gondolkodásban, és felismerjük-e ezt a jelenlétet.

## A természetjog helye a kora újkori oktatásban

A természetjog a kora újkori oktatási struktúrákban még nem önálló jogi diszciplínaként jelent meg, hanem a teológiai és filozófiai műveltség szerves részeként. A korszak oktatási intézményei – mindenekelőtt a jezsuita és protestáns iskolák – olyan tudásszerkezetet rögzítettek, amelyben a jog, az erkölcs és a vallás nem vált el egymástól élesen.[2] Ebben a kontextusban a természetjog nem a pozitív joggal szembeállított normarendszerként, hanem a világ rendjének, illetve az emberi cselekvés erkölcsi alapjainak értelmezéseként jelent meg.

A jezsuita oktatási rendszer, különösen a Ratio Studiorum (1599),[3] meghatározó szerepet játszott e tudásszerkezet kialakításában. A Ratio Studiorum a jezsuita rend egységes oktatási szabályzata volt,[4] amely részletesen meghatározta a tananyag szerkezetét, a tanítás módszereit és az egyes tudományterületek egymáshoz való viszonyát. Célja nem pusztán az ismeretátadás, hanem egy koherens, keresztény világképre épülő értelmiségi képzés kialakítása, amelyben a filozófiai és teológiai tárgyak – így a természetjog is – egymást kiegészítő módon jelentek meg.[5]

A 18. század elejére az oktatási struktúra differenciálódása figyelhető meg: elkülönült egymástól a gimnáziumi és az akadémiai képzés, utóbbiban pedig két fő irány rajzolódott ki, a hittudományi és a bölcseleti kurzusok rendszere. Mindkét képzési formában helyet kapott a természetjog, azonban eltérő funkcióval. A hittudományi képzésben a természetjog a teológiai diskurzus részeként jelent meg, míg a bölcseleti képzésben inkább a humán tudományok egyik elemeként, a történeti, irodalmi és retorikai tárgyak mellett.

E kettős beágyazottság jól mutatja, hogy a természetjog a kora újkorban még nem rendelkezett önálló diszciplináris státusszal. Inkább egy olyan közvetítő tudásformaként

[2] Koncz–Sereg 2015: 84–93.

[3] Lukács 1986: 45. A Ratio Studiorum részletes szabályrendszerben rögzítette az oktatás tartalmát és módszertanát, és évszázadokra meghatározta a katolikus oktatás szerkezetét.

[4] Kolvenbach 1998: 5.

[5] Grendler 2019: 15–37.

működött, amely összekapcsolta a különböző tudásterületeket: egyrészt biztosította a teológiai gondolkodás normatív alapjait, másrészt hozzájárult a filozófiai képzés általános ember- és társadalomképének kialakításához. Ebben az értelemben a természetjog nem specializált szaktudás volt, hanem az értelmiségi műveltség egyik alaprétege.

A felvilágosult abszolutizmus időszakában azonban e helyzet fokozatosan kezdett átalakulni. Az állam egyre inkább felismerte a természetjogban rejlő legitimációs potenciált, és törekedett arra, hogy azt saját politikai és jogi céljainak szolgálatába állítsa. Ennek következtében a természetjog oktatása új funkcióval bővült: nem csupán a teremtett világ erkölcsi rendjének magyarázatát szolgálta, hanem az állami berendezkedés igazolásának eszközévé is vált. Ez az elmozdulás egyben előre vetítette a természetjog későbbi pályáját is. A kora újkori oktatásban betöltött szerepe – amely még a teológiai és filozófiai gondolkodás egységére épült – fokozatosan háttérbe szorult, miközben egy új, immár jogi jellegű megközelítés kezdett kialakulni. A természetjog így egy átmeneti pozícióba került: egyszerre őrizte meg korábbi, átfogó világmagyarázó funkcióját, és kezdett el alkalmazkodni a kialakulóban lévő, egyre inkább specializálódó jogtudomány követelményeihez.

A kora újkor végére tehát a természetjog már nem csupán a teológiai-filozófiai képzés részeként értelmezhető, hanem olyan tudásformaként, amely bár még nem vált önálló jogi diszciplínává, előkészítette annak kialakulását. Ebben az értelemben a korszak, amellett, hogy kiindulópont volt, egyben fordulópontot is jelentett. Ekkor rajzolódtak ki azok a folyamatok, amelyek a természetjogot a 18. század második felében a jogászképzés központi elemévé emelik.

## Egyházi keretek és tudásszerkezet

A kora újkori oktatás intézményi kereteit alapvetően az egyházi iskolahálózat határozta meg, amelynek szervezettsége és tananyagszerkezete hosszú időre rögzítette az értelmiségi képzés formáit. A Magyar Királyság területén a jezsuita és protestáns intézmények egyaránt meghatározó szerepet játszottak, ugyanakkor különösen a jezsuita oktatási modell bírt egységesítő erővel.[6]

A jezsuita iskolák működtetését szabályozó tanterv, a Ratio Studiorum részletes oktatásszervezési normarendszerként határozta meg a képzés egészét.[7] A szabályzat pontosan rögzítette az egyes képzési szintek egymásra épülését, a tananyag sorrendjét, valamint az alkalmazott pedagógiai módszereket.[8] Ennek eredményeként egy jól strukturált, hierarchikus oktatási rend jött létre, amelyben a tudás átadása fokozatosan,

[6] Kosáry 1996: 104.
[7] Lukács 1989: 33–38.
[8] Kolvenbach 1998.

egymásra épülő diszciplínák mentén történt. E struktúra egyik alapvető sajátossága, a klasszikus műveltség központi szerepet töltött be. Az oktatás nyelve a latin volt, amely nemcsak a kommunikáció eszközeként szolgált, hanem a tudományos gondolkodás közegét is jelentette. A latin nyelvű képzés lehetővé tette a klasszikus szerzők közvetlen tanulmányozását, miközben egységes nyelvi keretet biztosított a különböző tudományterületek számára. A tananyagban a nyelvi képzés szorosan összekapcsolódott a logika és a retorika oktatásával, amelyek az érvelési készségek fejlesztését szolgálták.

A tantárgyi struktúra ennek megfelelően nem szakosodott diszciplínák köré szerveződött, hanem egymással szoros kapcsolatban álló tudásterületekből épült fel. A filozófiai képzés – különösen a logika, az etika és a metafizika – alapozó szerepet töltött be, amelyre a teológiai tanulmányok épültek rá. Ezzel párhuzamosan a történeti, irodalmi és retorikai tárgyak az értelmezési és kifejezési készségek kialakítását szolgálták. A tudás így nem elkülönült szakterületek halmazaként, hanem egy egységes rendszerként jelent meg.

A protestáns oktatási intézmények hasonló strukturált képzési modellt követtek, bár eltérő teológiai hangsúlyokkal. Az itt kialakított tananyagszerkezet szintén a klasszikus műveltségre és a filozófiai alapozásra épült, ami biztosította, hogy az oktatás mindkét felekezeti környezetben azonos alapelvek mentén szerveződjön.

Ebben az intézményi és tudásszerkezeti keretben formálódott az a szemlélet, amely a későbbi jogi gondolkodás alapjául szolgált. A hangsúly ekkor még nem a diszciplináris elkülönülésen, hanem a különböző tudásterületek közötti kapcsolatokon volt, ami meghatározta a jogi jelenségek értelmezésének korabeli módját is.

## A természetjog mint filozófiai-teológiai tudás

A kora újkori oktatás keretei között a természetjog nem önálló jogi diszciplínaként jelent meg, hanem a filozófiai és teológiai gondolkodás részét képezte. Ennek megfelelően nem rendelkezett saját, elkülönült módszertannal vagy tárgykörrel, hanem más tudásterületekbe ágyazva, azok fogalmi és érvelési eszköztárán keresztül vált értelmezhetővé.

A természetjog elsősorban a skolasztikus hagyományba illeszkedett, amely a középkori és kora újkori tudományosság meghatározó keretét adta. A skolasztika célja nem az egyes jelenségek empirikus leírása volt, hanem a világ rendjének racionális feltárása, az isteni és természeti törvények közötti összefüggések megértése. Ebben a rendszerben a természetjog az emberi cselekvés normatív alapjainak meghatározására szolgált, mégpedig úgy, hogy azokat egy átfogó, metafizikai rendbe illesztette.[9]

Ezzel összefüggésben a természetjog szorosan kapcsolódott a morálfilozófiához is. Az etikai gondolkodás keretei között az emberi cselekvés helyességének mércéjeként

[9] Hochstrasser 2000: 176.

jelent meg, és nem elsősorban konkrét jogi szabályok formájában, hanem általános elvek szintjén fejtette ki hatását. A hangsúly nem a normák alkalmazásán, hanem azok megalapozásán volt: a természetjog azt a kérdést vizsgálta, hogy milyen alapokon tekinthető egy cselekvés helyesnek vagy igazságosnak.[10] Ebből következően a természetjog funkciója a korszakban alapvetően eltért a későbbi jogtudományi megközelítésről. Nem a pozitív jog rendszerezését vagy gyakorlati alkalmazását szolgálta, hanem a világ és az emberi társadalom rendjének értelmezésére irányult. A jog ebben az összefüggésben nem autonóm normarendszerként jelent meg, hanem az erkölcsi és metafizikai rend egyik megnyilvánulásaként.[11]

Ez a megközelítés jól mutatja, hogy a természetjog a kora újkorban elsősorban értelmezési keretként működött. Feladata nem a konkrét jogi problémák megoldása volt, hanem annak meghatározása, hogy milyen elvek mentén értelmezhető a jog és az igazságosság fogalma. Ebben az értelemben a természetjog inkább a világ magyarázatára szolgáló elméleti konstrukció volt, mintsem a jogi gyakorlat közvetlen eszköze. Ez a szemlélet egyben magyarázatot ad arra is, hogy a természetjog későbbi jogtudományi átalakulása miért járt együtt jelentős fogalmi átrendeződéssel.

## Állami beavatkozás és a tudás átszervezése

A 18. század második felében a kora újkori oktatási rendszer addigi viszonylagos stabilitása megbomlott, és egy olyan átalakulási folyamat vette kezdetét, amelynek során az oktatás szervezése és tartalma egyre inkább állami irányítás alá került. Ez a változás, amellett, hogy intézményi átrendeződést jelentett, a közvetített tudás természetének és funkciójának újraértelmezése volt. Az egyházi keretek között kialakult, egységes világképre épülő tudásszerkezet fokozatosan háttérbe szorult, és helyét egy olyan szemlélet vette át, amely a tudást egyre inkább gyakorlati és politikai szempontok szerint értékelte. Ebben a folyamatban az állam nemcsak az oktatás szervezőjeként, hanem tartalmi alakítójaként is fellépett, ami alapvetően új helyzetet teremtett a korábban filozófiai-teológiai keretek között működő tudásterületek számára.

E változások különösen élesen érintették a természetjogot, amely ebben az időszakban kilépett korábbi értelmezési keretéből, és fokozatosan a jogi és politikai rend igazolásának eszközévé vált.

[10] Thomas: *Suma Theologiae* I–II. q. 90–97.
[11] Cerman 2023: 134–145.

## Az oktatási struktúra átalakulása az állami beavatkozás nyomán

A 18. század második felében végbemenő állami beavatkozás az oktatás szervezeti kereteinek radikális átalakulásához vezetett. A változás nem fokozatos fejlődés eredménye volt, hanem jól azonosítható, konkrét intézkedésekhez köthető, amelyek rövid idő alatt új alapokra helyezték az oktatási rendszert. E folyamat egyik meghatározó eseménye a jezsuita rend 1773-as feloszlatása volt. A rend megszüntetésével az addig meghatározó oktatási intézményhálózat állami kézbe került, ami lehetővé tette az oktatás központi irányításának kialakítását.[12] Az állam ezzel nem csupán az intézmények fenntartását vette át, hanem azok működtetésének szabályozását és a tananyag meghatározását is saját hatáskörébe vonta.

Az új oktatási rendet a Ratio Educationis rögzítette, amely első ízben teremtett egységes, állami szintű szabályozást a Magyar Királyság oktatási rendszerében.[13] A szabályzat a képzési struktúrát egységes elvek szerint szervezte újra, és világosan meghatározta az egyes intézménytípusok szerepét. A királyi akadémiák hálózata – Nagyszombat, Győr, Kassa, Nagyvárad és Zágráb központokkal – három fő képzési területre tagolódott: hittudományi, bölcseleti és jogi karokra.[14]

A szerkezeti átalakulás mellett a képzés belső rendje is módosult. A korábbi, egységes műveltségi alapokra épülő oktatást felváltotta egy differenciáltabb, funkcionálisan tagolt rendszer, amelyben az egyes képzési szintek és karok egyre világosabban különültek el egymástól. A tananyag elrendezése és a képzés célja immár nem kizárólag a klasszikus műveltség közvetítésére irányult, hanem a központi igazgatás és jogalkalmazás szempontjainak is alárendelődött.

Ez az átrendeződés a tudás szerkezetében is változást eredményezett. Az egyházi oktatás integrált, egységes világképre épülő modelljével szemben egy olyan rendszer kezdett kialakulni, amelyben a különböző tudásterületek fokozatosan elkülönültek, és saját funkcionális szerepet kaptak. A képzés célja egyre inkább a meghatározott feladatkörökre – különösen a közigazgatási és jogi pályára – való felkészítés lett. Az oktatási struktúra ennélfogva már nem csupán intézményi reformként értelmezhető, hanem egyben a tudás szerveződésének új modelljét is létrehozta. Az állami beavatkozás következtében az oktatás olyan irányba mozdult el, amelyben a tudás értékét egyre inkább annak gyakorlati felhasználhatósága határozta meg. Ez a változás teremtette meg azt a keretet, amelyben a korábban filozófiai-teológiai közegben működő természetjog új, immár kifejezetten jogi és politikai jelentéstartalommal ruházódott fel.

[12] Finánczy 1902: 219.
[13] Ratio Educationis (1777), Pars I. cap. VII. §§ 1–5.
[14] Pecze 1968: 148.

# A természetjog mint állami eszköz

Az oktatási struktúra átalakulásával párhuzamosan a természetjog szerepe is alapvetően megváltozott. A korábbi filozófiai-teológiai keretek között megjelenő tudásforma ebben az időszakban új funkciót nyert: az állami oktatáspolitika révén a jogi és politikai rend igazolásának eszközévé vált.

A természetjog funkcióváltása szorosan összefüggött azzal a törekvéssel, amely a felvilágosult abszolutizmus keretében a hatalom racionalizálására és legitimálására irányult. Az állam számára olyan elméleti alapokra volt szükség, amelyek képesek voltak a jogrendszert és a politikai berendezkedést általános, racionális elvekből levezetni. A természetjog – különösen a kora újkori racionalista irányzatok hatására – alkalmasnak bizonyult e pozíció betöltésére, mivel univerzális érvényű normákra hivatkozva tette lehetővé a jogi rend megalapozását.

E változás az oktatás tartalmában is egyértelműen megmutatkozott. A természetjog a 18. század második felétől kezdve kötelező tantárgyként jelent meg az egyes képzési szinteken, és fokozatosan a jogi oktatás részévé vált. A tananyag meghatározásában az állam közvetlen szerepet vállalt, előírta, hogy mely szerzők műveit kell kötelezően használni, valamint ellenőrizte az oktatott tananyag tartalmát is.

A természetjog oktatása ezzel egyre inkább eltávolodott korábbi, elméleti jellegétől, és a jogászi képzés szolgálatába állt. A hangsúly a normák filozófiai megalapozásáról fokozatosan azok gyakorlati alkalmazhatóságára helyeződött át. A természetjog már nem pusztán a világ és az emberi cselekvés rendjének értelmezését szolgálta, hanem a jogi gondolkodás strukturálásának és a jogalkalmazás megalapozásának eszközévé vált. E folyamat eredményeként a természetjog sajátos köztes pozícióba került. Megőrizte ugyan elméleti jellegét, de egyre inkább a jogi képzés funkcionális részévé vált, amely konkrét célokat – mindenekelőtt a hivatalnoki és jogászi utánpótlás képzését – szolgált. A tudás értéke ebben az összefüggésben már nem önmagában, hanem gyakorlati hasznosíthatóságában nyert igazolást.

A természetjog ily módon használható tudássá alakult át: olyan elméleti keretté, amely egyszerre biztosította a jogi rend normatív megalapozását és szolgálta annak gyakorlati működtetését. Ez a funkcióváltás nem csupán a természetjog helyzetét változtatta meg, hanem előkészítette annak későbbi, a jogtudomány keretei közé történő beilleszkedését is.

## A természetjog jogi tudománnyá válása

A 18. század második felében meginduló állami beavatkozás az oktatási struktúra átalakulását eredményezte, ami a természetjog helyének és szerepének alapvető újradefiniálásához vezetett. Az a tudásforma, amely korábban a filozófiai és teológiai keretek között működött, ebben az időszakban fokozatosan a jogi gondolkodás részévé vált, és egyre inkább a kialakuló jogtudomány fogalmi rendszerében nyert értelmet. Ez a folyamat nem egyszeri átváltásként, hanem több, egymással összefüggő változás eredményeként ment végbe. Az oktatás intézményi átszervezése, a tananyag egységesítése, valamint az állami szabályozás megerősödése együttesen teremtették meg annak feltételeit, hogy a természetjog kilépjen korábbi értelmezési keretéből, és a jogászképzés meghatározó elemévé váljon.

A természetjog ezzel párhuzamosan tartalmában is átalakult. A korábbi, elsősorban morálfilozófiai orientációjú megközelítést fokozatosan felváltotta egy olyan szemlélet, amely a természetjogi tételeket a jogi gondolkodás alapjaként és a jogrendszer megalapozásának eszközeként értelmezte. A hangsúly a normák gyakorlati jelentőségére, valamint azok rendszerezhetőségére helyeződött át. E változások következtében a természetjog egy sajátos köztes pozícióból a jogi diszciplínák közé emelkedett. Bár továbbra is megőrizte filozófiai jellegének bizonyos elemeit, egyre inkább a jogi képzés strukturáló részévé vált, amely meghatározta a jogászi gondolkodás alapjait.

A következő alfejezetek e folyamat konkrét megjelenési formáit vizsgálják: az intézményesülést, a tananyag és a tankönyvek átalakulását, valamint a jog és erkölcs viszonyának újraértelmezése révén kirajzolódó jogtudományi fordulatot.

### Intézményesülés és diszciplináris elkülönülés

A természetjog jogi tudománnyá válása nem csupán elméleti átalakulásként, hanem intézményi szinten is jól nyomon követhető folyamatként jelent meg. A 18. század második felében végrehajtott oktatási reformok következtében a természetjog kilépett korábbi, filozófiai-teológiai közegéből, és a jogi képzés önálló, strukturáló elemévé vált. E folyamat egyik legfontosabb lépése a természetjog kötelező tantárggyá válása volt. Az 1760-as évektől kezdve minden kar számára előírták oktatását, majd a jogi képzésben különösen hangsúlyos szerepet kapott. A *Planum iuridicae facultatis* már kifejezetten a jogi fakultások tananyagának részeként kezelte a természetjogot, amely ekkor önálló tanszéki keretek között jelent meg.[15]

[15] Eckhart 1936: 170–180.

Az intézményesülés nem csupán a tantárgyi struktúrában, hanem a jogi tudás belső szerveződésében is változást hozott. A természetjog kilépve az addigi filozófiai háttérből olyan átfogó diszciplínává vált, amely a jog különböző területeinek – így az egyetemes magánjognak, a közjognak és a nemzetközi jognak – elméleti alapját biztosította. Ezzel a jogi képzés megalapozó tantárgyává vált, amely meghatározta a további jogi tanulmányok keretét.

A folyamatban meghatározó szerepet játszottak az állami oktatási reformokban részt vevő szakemberek is, akik tudatosan törekedtek a jogi képzés modernizálására. Az új tantervek kidolgozásában olyan szereplők vettek részt, mint Ürményi József, Terstyánszky Dániel és Makó Pál,[16] akik az oktatás tartalmának átalakításával járultak hozzá a természetjog új pozíciójának kialakításához. Az intézményi és tantervi átalakulások következtében a természetjog a 18. század második felére stabil helyet foglalt el a jogászképzés rendszerében. Ezzel párhuzamosan azonban egy új kérdés is előtérbe került: miként határozható meg a természetjog tartalma, és milyen elméleti alapokra épüljön annak oktatása?

A természetjog intézményesülése tehát nem lezárta, hanem éppen ellenkezőleg, új szakaszba léptette a fejlődését: a hangsúly az oktatás szervezeti kereteiről a tananyag és az elméleti irányok közötti vitákra helyeződött át.

## Tankönyvviták és tudományos konfliktusok

A természetjog intézményesülését követően a jogi képzés középpontjába tartalmának meghatározása került. A 18. század második felében a természetjog körüli diskurzus egyre inkább a tananyag és a használandó tankönyvek kérdése köré szerveződött, amelyben eltérő elméleti irányzatok és politikai szempontok ütköztek egymással.

A magyar jogi gondolkodás sajátos helyzetét jelentősen meghatározta a Tripartitum tartós hatása. Werbőczy István műve nem csupán a szokásjog gyűjteményeként, hanem egyben jogelméleti keretként is működött, amely a középkori, keresztény világszemlélet talaján állva határozta meg a jogról való gondolkodást.[17] E mélyen beágyazott hagyomány következtében a nyugat-európai, racionalista természetjogi irányzatok – különösen Hugo Grotius, Samuel Pufendorf és Christian Wolff munkássága – kezdetben csak korlátozott hatást gyakoroltak a magyar jogi oktatásra.[18]

Az állami oktatáspolitika azonban tudatosan törekedett e helyzet megváltoztatására. Az 1760-as reformok keretében a helytartótanács előírta, hogy a természetjog

[16] Kornis 1927: .4–5; Kosáry 1996: 502.
[17] Koncz 2017: 54–58.
[18] Moór 1992: 42–43.

oktatásában meghatározott szerzők – így Grotius, Vitriarius[19] és Westenbergius – műveit kell használni. Ez a beavatkozás egyértelműen jelezte, hogy a természetjog tartalma immár nem kizárólag tudományos vagy oktatási kérdés, hanem az állam által irányított és ellenőrzött terület lett.[20]

A reformok azonban jelentős ellenállásba ütköztek. A jezsuita oktatási hagyomány képviselői vallási és világnézeti alapon utasították el a protestáns gyökerű természetjogi tanokat, különösen olyan kérdésekben, amelyek a házasság, az egyház és az állam viszonyának újraértelmezését érintették. A tananyag körüli viták így nem pusztán tudományos, hanem egyben felekezeti és politikai konfliktusokként is értelmezhetők.

A tananyag egységesítésére irányuló törekvések részeként Mária Terézia Joseph Riegger számára adott megbízást egy új természetjogi és egyházjogi rendszer kidolgozására. Riegger munkássága a természetjogot már kifejezetten az állam és az egyház viszonyának rendezésére alkalmas eszközként kezelte, és ezzel hozzájárult a természetjog államjogi irányú átalakulásához.[21]

A tankönyvpolitika közvetlen állami ellenőrzés alá került: a tananyag és a tudományos művek jóváhagyása a helytartótanács hatáskörébe tartozott, ami lehetővé tette a nem kívánt nézetek kiszűrését és az egységes szemlélet érvényesítését. Ennek keretében váltak széles körben használt tananyaggá Karl Anton Martini művei,[22] amelyek a természetjogot már a jogi gondolkodás strukturált, rendszerezett alapjaként mutatták be. A tananyag körüli viták így végső soron túlmutattak az oktatás kérdésén: a természetjog tartalmának meghatározása egyben annak eldöntését is jelentette, hogy milyen elméleti alapokon nyugodjék a jogi gondolkodás.

## A jog és erkölcs viszonyának újragondolása

A természetjog jogtudománnyá válásának egyik legjelentősebb mozzanata a jog és erkölcs viszonyának újraértelmezése volt. A korábbi, skolasztikus és morálfilozófiai hagyományon alapuló szemléletben a jog és az erkölcs szorosan összekapcsolódott: a jogi normák érvényessége végső soron az erkölcsi rendből, illetve annak metafizikai alapjaiból nyert igazolást. A 18. század végére azonban egy olyan elméleti fordulat bontakozott ki, amely e kapcsolat újragondolását tette szükségessé.[23]

E fordulat meghatározó alakja Immanuel Kant volt, akinek jogfilozófiája új alapokra helyezte a természetjogi gondolkodást.[24] Kant anélkül, hogy a jogot az erkölcsi rendtől

[19] Vitriarius 1708
[20] Szabadfalvi é. n.
[21] Palme 1999: 127; Hebeis: 1999: 94.
[22] Martini, 1795; Martini 1792.
[23] Lásd későbbi időszakra: Eötvös József álláspontja Koncz 2014a: 151–155; Koncz 2014b: 121–128.
[24] Pauler 1852: 79.

elszakította volna, a jog sajátos normativitását a gyakorlati ész formális elveire alapozva különítette el.[25] Ennek következtében lehetővé vált a jog és az etika normatív szféráinak elhatárolása: míg az erkölcs az egyéni cselekvés belső motivációira és a jóakaratra vonatkozik, addig a jog kizárólag a külső cselekvésekre és azok összeegyeztethetőségére irányul.

Ez a megkülönböztetés alapvető jelentőségű volt a természetjog átalakulása szempontjából. A természetjog többé nem a „jó élet" átfogó filozófiai leírására törekedett, hanem a jogi normák formális feltételeinek meghatározására. A hangsúly a tartalmi igazságosságról a normák általános érvényességére és rendszerezhetőségére helyeződött át. A kantiánus szemlélet a jogi oktatásban is megjelent, különösen az osztrák egyetemeken. Franz von Zeiller és Franz von Egger munkássága[26] révény a kanti elvek fokozatosan a természetjog oktatásának részévé váltak, és egy új, immár kifejezetten jogi jellegű természetjogi koncepció kialakulásához vezettek.

A magyar jogi oktatásban e szemlélet átvétele kezdetben ellenállásba ütközött. A korábbi, Martini nevével fémjelzett természetjogi rendszer védelmezői elutasították a jog és erkölcs normatív világának radikális elválasztását, és ragaszkodtak a hagyományos, egységesebb felfogáshoz. A fordulat azonban fokozatosan itt is érvényesült: Szibenliszt Mihály munkássága[27] már egyértelműen a kanti elvek hatását tükrözte, és hozzájárult a természetjog új, jogtudományi értelmezésének meghonosodásához.

A jog és erkölcs új viszonyrendszere ezzel nem csupán elméleti változást jelentett, hanem a jog elméleti vizsgálódásai számára új, határozott irányvonalat szabott. A jog önálló normarendszerként való felfogása lehetővé tette a jogi gondolkodás saját módszertanának és fogalmi apparátusának kialakítását, amely már függetlenedni tudott a teológiai és morálfilozófiai keretektől. A természetjog ebben az új kontextusban már nem az erkölcsi rend közvetlen kifejeződéseként, hanem a jogi normák formális megalapozásának eszközeként jelent meg. Ez a szemléleti fordulat zárta le azt a folyamatot, amelynek során a természetjog a filozófiai-teológiai tudásformából a jogtudomány részévé vált.

## A természetjog háttérbe szorulása

A 19. század közepére a természetjog helyzete a jogi oktatásban ismét átalakuláson ment keresztül. Az a tudásforma, amely a 18. század végén a jogi képzés meghatározó alapjaként jelent meg, fokozatosan elveszítette korábbi strukturáló szerepét, és egyre inkább háttérbe szorult a jogtudomány rendszerében.

[25] Kant 1991: 324.
[26] Zeiller–Egger 1809: I; Zeiller–Egger 1810. II.
[27] Szibenliszt 1820: I; Szibenliszt 1821: II; Szibenliszt 1830: I; Szibenliszt 1831: II.

E folyamat egyik legfontosabb oka a pozitív jog és a kodifikációk térnyerése volt. A modern állam jogalkotási tevékenysége – különösen a polgári törvénykönyvek megalkotása – a jogot egyre inkább konkrét, tételes normák rendszerévé tette, amelynek alkalmazása és értelmezése önálló szakmai kompetenciát igényelt. Ennek következtében a jogi képzés súlypontja is áthelyeződött: a természetjogi alapozás helyett a pozitív jogi ismeretek kerültek előtérbe.

A természetjog oktatása ezzel párhuzamosan fokozatosan redukálódott. A korábbi, a jogi gondolkodást megalapozó szerepe egyre inkább a jogbölcseleti rendszerek történeti bemutatására korlátozódott, és elveszítette közvetlen gyakorlati jelentőségét. A tantárgy így kiegészítő jellegűvé vált, amely már nem határozta meg a jogi képzés egészét.

A hallgatói érdeklődés csökkenése is jól jelzi ezt a változást. A természetjog iránt elsősorban azok mutattak nyitottságot, akik filozófiai kérdések iránt is érdeklődtek, míg a többség a közvetlenül alkalmazható jogi ismereteket részesítette előnyben. A jogászképzés gyakorlati orientációja így tovább erősítette a természetjog marginalizálódását.

Az intézményi változások szintén hozzájárultak e folyamathoz. A természetjog kikerült az államvizsga kötelező tárgyai közül, és jelentősége a képzési követelmények szempontjából is csökkent. Ezzel párhuzamosan a nyelvi és terminológiai nehézségek – különösen a latin fogalmi apparátus magyar nyelvre történő átültetése – további akadályokat jelentett az oktatás számára.

A természetjog így a 19. század második felére elveszítette korábbi központi szerepét, és a jogi oktatás perifériájára szorult. Megmaradt ugyan a jogfilozófiai gondolkodás részeként, azonban már nem mint a jogi képzés alapja, hanem mint annak történeti és elméleti kísérője.

## Összegzés

A természetjog oktatásának történeti alakulása a 18–19. századi Magyarországon jól kirajzolható ívet követ: a teológiai-filozófiai keretek között gyökerező tudásformából fokozatosan a jogi képzés központi elemévé vált, majd a 19. század folyamán háttérbe szorult. E folyamat nem pusztán egy tantárgy történeteként értelmezhető, hanem a tudás szerveződésének és funkciójának átalakulásaként.

A kora újkorban a természetjog még a világ értelmezésének egyik alapvető eszköze volt, amely a teológiai és filozófiai gondolkodás egységében nyerte el jelentését. Az állami oktatási reformok hatására azonban fokozatosan átalakult: kilépett eredeti közegéből, és a jogi képzés strukturáló elemévé vált. Ezzel együtt funkciója is megváltozott, hiszen a korábbi, átfogó világmagyarázó szerep helyett egyre inkább a jogi és politikai rend megalapozásának eszközeként jelent meg.

A természetjog jogtudományi diszciplínává válása ugyanakkor nem jelentette annak változatlan fennmaradását. A jog és erkölcs viszonyának újragondolása, valamint a

pozitív jog térnyerése olyan irányba mozdította el a jogi gondolkodást, amelyben a természetjog korábbi szerepe fokozatosan elveszítette jelentőségét. A 19. századra már nem a jogi képzés alapjaként, hanem annak történeti és elméleti kísérőjeként volt jelen.

A vizsgált folyamat így kettős tanulsággal szolgál. Egyrészt rámutat arra, hogy a természetjog a jogtudomány új irányba történő formálódásában meghatározó szerepet játszott, és nélkülözhetetlen közvetítőként működött a filozófiai és a jogi gondolkodás között. Másrészt azt is megmutatja, hogy e szerep nem bizonyult tartósnak: a jogelmélet önállósodása éppen annak háttérbe szorulásával vált teljessé.

A tanulmány címében megfogalmazott kérdés – „bölcselet vagy jogtudomány" – így nem egyszerű alternatívaként értelmezhető. A természetjog története inkább azt mutatja, hogy e két terület nem egymást kizáró, hanem egymást feltételező módon kapcsolódik össze: a természetjog egyszerre volt a bölcseleti gondolkodás része és a jogelméleti diszciplínák kialakulásának előfeltétele. Jelentősége éppen ebben az átmeneti közvetítő szerepben ragadható meg.

## Források

Aquinas, Thomas: *Summa Theologiae*.
*Ratio Educationis Regni Hungariae et Partium Eidem Adnexarum* (1777).
Lukács, Ladislaus (ed.): *Monumenta Paedegogica Societatis Iesu: Ratio atque Institutio Studiorum Societas Iesu* (1586, 1591, 1599).
Martini, Karl Anton (1795): *De lege naturali positiones*; *Positiones de iure civitatis*
Martini (1792): *De lege naturali positiones...* (Dienes-féle fordítás)
Szibenliszt Mihály (1820–1821): *Institutines juris naturalis*.
Szibenliszt Mihály (1830–1831): *Institutines juris naturalis*.
Vitrarius, Philippus Reinhardus (1708): *Institutiones Iuris Naturae et Gentium*.
Zeiller, Franz – Egger, Franz (1809–1810): *Das natürliche öffentliche Recht*.

## Hivatkozott irodalom

Kolvenbach, Peter-Hans 1998: *A jezsuita nevelés jellemzői és Az ignáci pedagógia*. Budapest.
Cerman, Ivo 2023: Was Early Modern Natural Law Secularized? *Opera Historica*. (24.) 1. 131–145.
https://doi.org/10.32725/oph.2023.006
Eckhart Ferenc 1936: *A jog- és államtudományi kar története 1667-1935*. Budapest.

Finánczy Ernő 1902: *A magyarországi közoktatás története Mária Terézia korában* II. Budapest.

Grendler, Paul F. 2019: *Jesuit Schools and Universities in Europe 1548-1773.* Leiden – Boston.
https://doi.org/10.1163/9789004391123

Hebeis, Michael 1999: Das juristische Werk des Karl Anton von Martini. In: *Naturrecht und Privatrechtskodifikation.* Wien, 93–115.

Hochstrasser, T. J. 2000: *Natural Law Theories in the Early Enlightenment.* Cambridge.
https://doi.org/10.1017/CBO9780511490552

Kant, Immanuel 1991: Az erkölcsök metafizikája. In: Kant, Immanuel: *Az erkölcsök metafizikájának alapvetése. A gyakorlati ész kritikája. Az erkölcsök metafizikája.* Budapest.

Koncz Ibolya Katalin 2014a: The Standpoint of József Eötvös on Education *Journal On European History Of Law* (5.) 1. 151–155.
https://doi.org/10.66847/jehl.v4i1.689

Koncz Ibolya Katalin 2014b: Az oktatás, mint az állam feladata – Eötvös nézetei a művelődéshez való jogról. In: Varga, Norbert (szerk.) *VI. Szegedi Jogtörténeti Napok báró Eötvös József születésének 200. évfordulója alkalmából* Szeged, 121–128.

Koncz Ibolya Katalin 2017: Inrterpretationen über Werbőczy am Anfang des 20. Jahrhunderts. In: Balogh Elemér; Homoki-Nagy Mária (szerk.) *Tripartitum trium professorum* = Három szegedi jogtörténész = Drei Szegediner Rechtshistoriker: Tudományos emlékülés Bónis György születésének 100., Both Ödön születésének 90. és Iványi Béla halálának 50. évfordulóján. Szeged, 54–58.

Koncz Ibolya Katalin – Sereg Péter: Audiatur et Altera Pars! – A Miskolci Evangélikus Jogakadémia Harca A Fennmaradásért *Publicationes Universitatis Miskolcinensis Sectio Juridica Et Politica* (33.) 84–93.

Kornis Gyula 1927: *A magyar művelődés a XVIII. századi Magyarországon.* Budapest.

Moór Gyula 1992: *A jogbölcselet problémái*. Budapest.

Pauler Tivadar 1852: *Bevezetés az észjogtanba*. Pest.

Pecze Ferenc 1968: Az első magyarországi jogakadémiák alapítása és a tananyag korszerűsítése a XVIII-XIX. századfordulóig. *Jogtudományi Közlöny* (3.) 143–151.

Palme, Rudolf 1999: Der naturrechtliche Hintergrund Martinis. In: *Naturrecht und Privatrechtskodifikation.* Wien, 113–136.

Szabadfalvi József é. n.: Natural Law Tradition in Hungary from the End of the Middle Ages to the 19th Century. *L'lrcocervo* https://lircocervo.it/?p=1031 – utolsó letöltés: 2026. március 26.